

حامی‌های استانبول

محمد زوی باسکان

ترجمه: میا سروری مهرآباد

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرند

www.ketab.ir

فیبا

سرشناسه	: هاسکان، محمدنرمی Haskan, Mehmet Nermi
عنوان و نام پدیدآور	: حمامهای استانبول/محمد نرمی هاسکان ؛ ترجمه مینا سروری مهرآباد.
مشخصات نشر	: تهران: رشد اندیشه: دانش آفرین، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	: ۲۸۸ص.، مصور.
شابک	: 978-964-2692-29-3
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: عنوان اصلی : Istanbul hamamlari.
موضوع	: حمامهای عمومی -- ترکیه-- استانبول.
شناسه افزوده	: سروری مهرآباد، مینا، ۱۳۵۹ - ، مترجم
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۰ ج۸/۹/۵۲ DRVT8
رده بندی دیویی	: ۹۴۹/۶۱۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۳۸۸۱۹۷

انتشارات
رشد اندیشه

شناسنامه‌ی کتاب

- ◆ نام کتاب : حمام های استانبول
- ◆ مؤلف : محمد نرمی هاسکان
- ◆ مترجم : مینا سروری مهرآباد (عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه)
- ◆ ناشر : رشد اندیشه
- ◆ ناشر همکار : دانش آفرین
- ◆ نوبت چاپ : اول - ۱۳۹۰
- ◆ شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه
- ◆ قیمت : ۶۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۶۹۲-۲۹-۳ ◆ ISBN : 978-964-2692-29-3

کلیه ی حقوق برای ناشر محفوظ است.

۷۸	حمام بوقولو جا	
۷۹	حمام عزیز محمود خدائی افندی	فهرست
۸۱	حمام بیوک آدا	
۸۲	حمام بیوک - حمام یشیل دیرک	
۸۷	حمام بیوک - حمام کاسیم پاشا	حمام آجم اوغلو
۹۱	حمام جاغال اوغلو	آجی حمام
۹۷	حمام جراح پاشا	حمام آجی مسلک
۹۹	حمام جین جی حسین افندی	حمام آقا
۱۰۰	حمام چاتما مسجد	حمام آقا
۱۰۲	حمام چاووش باشی	حمام آقا
۱۰۴	حمام چلبی محمد آقا (پاشا)	حمام کوی آق بابا
۱۰۵	حمام چمبرلی تاش	حمام آق بیوک
۱۱۰	حمام چینلی	حمام آلاجا
۱۲۱	حمام چورلولو علی پاشا	حمام علی پاشا
۱۲۴	حمام چوملکچیلر	حمام آلتینی زاده اسماعیل پاشا
۱۲۶	حمام چوکور جمعه بوستان باشی	حمام آراباجیلار
۱۲۹	حمام چوکور جمعه سوراھی	حمام مسجد عربها
۱۳۱	حمام چوکور چشمه	حمام آراسته
۱۳۳	حمام چوکور	حمام آيازما
۱۳۶	حمام داغ	حمام عایشه کادن
۱۳۶	حمام داراوس - سعاده آفاسی محمد آقا	حمام ایوان سرای
۱۳۹	حمام داوود پاشا	حمام عزیزیه
۱۴۰	حمام اسکله داوود پاشا	حمام باغچلی
۱۴۳	حمام سابق - حمام روم محمد پاشا	حمام کوی باکیر کوی
۱۴۶	حمام آرامگاه ایوب	حمام بلاعت
۱۴۹	حمام فندق لی	حمام بایزید
۱۵۲	حمام گالاتاسرانی	حمام باکیر پاشا
۱۵۶	حمام قضالی محمد افندی	حمام بکتاش افندی
۱۵۸	حمام گدیک پاشا	حمام بی
۱۶۷	حمام حاجی اوحد	حمام بای کوز
۱۶۹	حمام حاجی کادن	حمام بی لر بی ایی
۱۷۱	حمام حاجی کادن	حمام بوستان

۲۳۵	حمام محمود پاشا	۱۷۴	حمام حاجی پاشا
۲۳۹	حمام مال تپه	۱۷۵	حمام خنجرلی سلطان
۲۴۰	حمام مرکز افندی	۱۷۷	حمام سلطان حاسکی خرم
۲۴۲	حمام سلطان مهرماه	۱۸۱	حمام سلطان حاسکی خرم
۲۴۴	حمام مراد پاشا	۱۸۲	حمام حوضلو
۲۴۵	حمام نشانجی پاشا	۱۸۴	حمام حوضلو
۲۴۷	حمام نشان جی مصطفی پاشا	۱۸۶	حمام حیدر پاشا
۲۴۸	حمام ارتاکوی	۱۸۹	حمام خوجا پاشا
۲۵۰	حمام آروچ لار	۱۹۱	حمام هرهر
۲۵۱	حمام پنج شنبه بازار	۱۹۳	حمام ابراهیم پاشا
۲۵۳	حمام صفا	۱۹۵	حمام داغ ایچاده (کوه ایچاده)
۲۵۵	حمام سرای	۱۹۷	حمام اسحاق پاشا
۲۵۷	حمام ساری یر	۲۰۰	حمام ایستینه
۲۵۸	حمام سلیمیه	۲۰۲	حمام چارشی کادی کوی
۲۵۸	حمام صوفولار	۲۰۴	حمام کادرگا
۲۶۰	حمام چشمه سقوط لو	۲۰۶	حمام قندیلی
۲۶۰	حمام سلطان	۲۰۶	حمام کانلیجا
۲۶۲	حمام سلطان سلیمان	۲۰۸	حمام کارتال
۲۶۵	حمام سوئ لوجه	۲۰۹	حمام چشمه قضالی
۲۶۶	حمام تنگول	۲۱۰	حمام کلیج علی پاشا
۲۶۸	حمام شفا	۲۱۲	حمام قیزلار آقاسی
۲۶۹	حمام تخته قلعه	۲۱۴	حمام کوچا مصطفی پاشا
۲۷۱	حمام تخته مناره	۲۱۷	حمام گولاک سیز
۲۷۴	حمام توپ تاشی	۲۱۸	حمام کاتب ابراهیم افندی
۲۷۶	حمام وزنه جیلر	۲۲۰	حمام کوزگونجوک
۲۷۸	حمام یاغلی	۲۲۱	حمام کوچک آقا
۲۷۹	حمام ینی	۲۲۴	حمام کوچک ایا صوفیا
۲۸۱	حمام یشیل دیرکلی	۲۲۶	حمام گولاگ - حمام سلطان مهرماه
۲۸۴	حمام یلدر دده	۲۲۸	حمام کوچک
۲۸۶	حمام زنجیرلی کویو	۲۳۰	حمام «مصطفی پاشا کوچک»
		۲۳۲	حمام کوچک بازار
		۲۳۴	حمام معجون جی

با تشکر از آقای دکتر فرهاد تهرانی فخاری و آقای مهندس فرطوس موسوی که با حمایت ایشان توانستم خواستن را به شدن تبدیل کنم.

مقدمه

محمد نرمی هاسکان با رجوع به انواع اسناد موجود و همچنین، تحقیقات میدانی کتاب *حمام‌های استانبول* را گردآوری کرده که نشان‌دهنده توجه او به تاریخچه بناهای کشورش است.

در مورد این ترجمه، توجه به این نکات ضروری است:

- ۱- تاریخ نگاشته شده در مورد اکثر بناها به میلادی و تاریخ‌های ذکر شده داخل پرانتز به هجری قمری است؛
- ۲- به علت تعدد منابع در مورد حمام‌ها، منابع گردآوری شده برای هر حمام، در آخر توضیحات همان حمام ذکر شده است؛
- ۳- از ترجمه برخی حمام‌ها اجتناب شده است، حمام‌هایی که اطلاعات خاصی درباره معماری آن وجود ندارد و درباره آنها نویسنده همین قدر توضیح داده که از آن در کدام سیاحت‌نامه یاد شده است و سازنده آن کیست و حمام وقف چیست.

از آنجا که حمام‌های ایران و ترکیه از نظر کالبدی به یکدیگر بسیار شباهت دارند، مترجم تلاش کرده است منبعی در این مورد در اختیار محققان قرار دهد تا با بررسی تطبیقی بتوان تفاوت‌ها و شباهت‌های این حمام‌ها را ریشه‌یابی کرد.

مینا سروری مهرآباد

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه

پیشگفتار

تمیزی بدن در دین اسلام شرط اول عبادت است. به همین دلیل، حمام برای ترکها دارای ارزش بسیاری بوده و در این زمینه صاحب شهرت فراوانی می‌باشند. در سرتاسر مغرب زمین، وقتی صحبت از حمام می‌شود حمامهای ترک به اذهان می‌رسند. همزمان با فتح استانبول، در بسیاری از مکانهای شهر حمامهای عمومی ایجاد گردید که باگذشت زمان حتی در مسافرخانه‌ها، خانه‌های ساحلی و در کاخها نیز حمام‌هایی ساخته شد. در برخی موارد حمام موجود در کاخها با از بین رفتن کاخ، به یک حمام عمومی بدل شده است.

در آن دوران، قسمت اعظم حمامها از اموال وقف شده ساخته می‌شدند. بعد از نیمه دوم قرن ۱۹، صرفاً با هدف درآمدزا بودن، حمامهای شخصی بوجود آمدند. اما تعداد این حمامها زیاد نبود. معمولاً حمامها را به یک مسجد، مدرسه و یا یک اثر دیگر وقف می‌کردند که درآمد حاصل از آنها برای محافظت از خود بناها و اشخاصی که وظیفه‌ی نگهداری از آن را بر عهده داشتند، صرف می‌شد.

در ابتدای امر حمامها به وسیله واقفانشان اداره می‌شدند، اما بعدها با حيله و کلاه شرعی با روش اجاره‌ای خاص به ملکیت اشخاص در آمدند. در این روش اجاره‌ای بنای وقفی مورد نظر دو بار اجاره داده می‌شد، که مدت اولین اجاره تقریباً بیش از ۳۰۰ سال بود، این عمل باعث گردید حمامها به ملکیت خصوصی درآیند. از این رو در استانبول جز یک حمام، حمام وقفی دیگری باقی نمانده است.

ترکها به نمای بیرونی حمام اهمیت چندانی قائل نبوده، بلکه به فضای داخلی آن توجه بیشتری نشان داده‌اند که دارای شاهکارهایی در این زمینه می‌باشند. با این وجود تعدادی حمام با نمای بیرونی زیبا وجود دارند که یکی از آنها حمامی است که در میدان ایاصوفیا قرار دارد.

یکی از مکانهایی که ترکها در ساخت حمام توجه زیادی به آن می‌کردند ورودی یا لابی حمام می‌باشد (که به اصطلاح معماری به آن پینه گفته می‌شود. مترجم) که معمولاً در آن اتاقک‌های رختکن، یک چشمه، نورگیر شیروانی ماندنی روی سقف گنبدی شکل و بعضاً یک حوض فواره دار در آن دیده می‌شود. به مکانی که مابین رختکن و گرمخانه قرار دارد میان‌در گفته می‌شود که در آن سرویس‌های بهداشتی و محل تراشیدن و اتاق نظافت دیده می‌شود. در مکانی که به آن محل تراشیدن گفتیم در گذشته به وسیله تیغ سلمانی عمل تراشیدن سر و صورت انجام می‌شد. در نظامنامه سلمانی‌های سال (م ۱۶۳۰) م.ق ۱۰۴۰ «استاد بودن در تراشیدن سر و صورت و همچنین تیزبودن تیغ‌های سلمانی» خواسته شده بود.

در محل اصلی استحمام مکانی که به آن گرمخانه می‌گوئیم، یک سنگ صاف وسط بنام گوبگ داشی، صفا‌های باز و مکان‌های در بسته‌ای به نام اتاقک، دیده می‌شود. درب اتاقک‌ها

گاهها از جنس پرده است.

در حمامها اشخاصی مانند دلاکان و ناتیران (دلاکان زن) و کسانی که کارهای بیرون از حمام را انجام می دادند بنام گلخن داران کار می کردند.

دلاکان، مشتریهایی را که به حمام می آمدند، شستشو داده و کیسه می کشیدند به همین سبب در گذشته به تمییز و خوش تیپ بودن دلاکان اهمیت زیادی داده می شد. حمامی که دلاک آن زیبا بود، مشتری زیادی جذب می کرد. دلاک، در زبان عربی به معنای شخصی است که عمل کیسه کشیدن و مشت و مال را انجام می دهد، که ذاتاً این اسم از اسامی ترکی می باشد. ناتیر (دلاک زن) شخصی است که مشتریهای خانم را می شست، اما در حمامهای آقایان نیز در زیر اسم ناگیر گاهی اوقات اشخاصی دیده می شد.

حمامها به صورت تک قسمته یا دو قسمته (دوقلو) ساخته می شدند. حمامهای تک قسمتی، اگر در بعضی ساعات و روزها به خانمها تخصیص داده می شد به آنها حمام کوشلوک گفته می شد. این حمامها معمولاً از ساعت ۱۰ او یا ۱۱ صبح تا ۵ بعد از ظهر به خانمها تخصیص داده می شد.

اجداد ما در زمان خودشان توانسته بودند، یک مدنیت آبی بوجود آورند. به طوریکه بعضی اوقات آب حمام را از ۳۵-۳۰ کیلومتر دورتر تهیه می کردند. آنها فقط با روش سرازیر کردن آب موفق به این کار شده بودند. در آن زمان تهیه آب برای حمام، از ساختن آن، خیلی سخت تر بود. کسی که منابع آب را نمی شناخت نمی توانست شکارهایی مانند چشمه، حمام و راه را بوجود آورد. اولاً به مهندسان آب «آب کش» ABKES می گفتند که اینان در خارج از استانبول بدنبال تامین آب بودند.

آنها آب چشمه های پیدا شده را به استانبول آورده و به آب چشمه های قبلی متصل میکردند. که به این عمل کاتما یعنی اتصال می گفتند. به میزان اندازه ی حمام (۲-۱.۵) ما سوره آبی احتیاج بود که ۱.۵ ما سوره آبی معادل ۱۴/۵ متر مکعب آب می باشد. این وضعیت آب های وقفی تا بر روی کارآمدن شهرداری به این منوال اداره می شد. امروزه هم کسانی که حق استفاده از ۱۴/۵ متر مکعب آب را دارند، از پرداخت مخارج آب معاف هستند. صاحبان حمامی که نمی توانستند چشمه ی آبی پیدا کنند، در کنار حمام چاههای بزرگی حفر می کردند و به وسیله چرخ چاه سطل سطل آب را کشیده و وارد انبار آب حمام میکردند. در حال حاضر یکی از این چاه ها را می توان در پشت حمام بایزید مشاهده کرد.

برای گرم کردن آب آورده شده برای حمام، در محل گلخن حمام هیزم و یا خار و بوته می سوزاندند. در سالهای اخیر حمامداران به جای هیزم، خار و بوته از گازوئیل استفاده می کردند. در نتیجه ی احتیاج به حرارت و سوزاندن مقدار زیادی هیزم، آتشدانها آسیب زیادی می دیدند. مثلاً در نیمه دوم قرن ۱۹، آتشدان بزرگی در عوض ۲۵۰ لیتر به صاحب حمام بزرگ اسکودار فروخته شده بود. این آتشدان فروخته شده، از وقفیات عیوض فاکیح

بود. امروز ۴-۳ عدد درخت صنوبر در ساریکایا به جا مانده است. در اثر هیزمی که در گلخن می‌سوخت هوای گرم در کانالهایی که زیر سنگ صدف بزرگ وسط حمام، صدف ها و کل قسمت گرماخانه قرار داشت، جریان می‌یافت و از طریق دود کشهایی که در دیوار حمام قرار داشت به بیرون راه می‌یافت. بر روی گلخن حمام دریچه‌ای قرار داشت. که تعداد این دریچه‌ها در بعضی از حمامها تا چهار عدد هم دیده شده است. به کانالهایی که در زیر حمام قرار داشت جهنملیک گفته می‌شد. [در حمامهای ایرانی به این کانالها گربه رو گفته می‌شود.] بر روی اجاق گلخن هم یک ظرف بزرگ مسی پر از آب، برای جلوگیری از اتلاف حرارت دیده می‌شود.

سقف حمامها اغلب با گنبدهای معمولی و یا گهواره‌ای پوشیده شده اند. سقف حمامها را بدلیل کشیدن روکشی ازسرب، کورشونلوک یعنی سربگاه می‌گویند.

متأسفانه در مورد حمامها سند کمی وجود دارد. این آثار که به عنوان وقف ساخته شده بودند و همچنین بدلیل به ملکیت اشخاص در آمدن این بناها در طول زمان، در آرشیومان هیچ معلوماتی درباره‌ی این بناها وجود ندارد و اطلاعاتی که در اینجا قرار دارد بسیار اندک می‌باشد. نوشته‌هایی که شاهکارهای معمار معروف، سینان را توصیف می‌کند فقط عبارت از یک لیست است.

اسناد دفتری حمامداران در تاریخ (ه. ش) ۱۱۷۴ مصادف با (۱۷۳۴م) که به صورت اتفاقی به دست ما رسیده نیز چیزی جز یک لیست نمی باشد که این لیست فقط در مورد اسامی حمامهایی است که در استانبول قرار دارند و همچنین در مورد اسامی افرادی است، که در آنجا کار می‌کردند. (در اداره کل اوقاف نیز به خاطر اینکه دسترسی به وقف نامه‌ی برخی از وقفیات مشخص شده ممکن نبود متأسفانه تا به امروز از مراجعات انجام شده نتوانستیم نتیجه‌ای بگیریم. اسناد وقفی، مانند راز نگهداری شده و نشان داده نمی شوند. بنابراین اول از همه نشر این وقفیات لازم است.

از ۲۳۷ حمامی که در این کتاب گردآوری شده فقط ۶۰ عدد از آنها به فعالیت خود ادامه می‌دهند. که ۱۲ عدد از این حمامها، بعد از دهه ۱۹۹۰ بقصد محافظت از شکل قدیمی آن به حمام عمومی تبدیل شده و ۹ عدد از آنها بعلت کمی مشتری و به علت اینکه مخارج حمام تامین نمی‌شد، بسته شدند و قسم دیگر آنها هم در شرف تعطیل شدن هستند. بعضی از این حمامها که هنوز باز هستند قسمت زنانه آنها مدت زیادی است که بسته شده و استفاده نمی‌شود. این حمامها دارای ارزش تاریخی بوده و محققاً لازم است که از صاحبان این حمامها حمایت شود. به همین خاطر لازم است که مصارف آنها را کاهش دهیم. بنابراین ایجاب می‌کند که شهرداری از حمامدارانی که دارای اوراق مالکیت هستند در ازای آب مصرفی درجه‌ی دو، پولی دریافت نکند که با این تدبیر ۱۵-۱۰ سال بعد تنها ۱۰ عدد حمام می‌توانند به فعالیت خود ادامه دهند.

در طول مدتی که این کتاب آماده می‌شد، وارد تمام حمامهایی که باز بودند شدم و از حمامداران حمایت گسترده‌ای دیدم که در اینجا از تک تک آنها تشکر می‌کنم، همچنین از چیلک گول ارسوی (CELİK Gulersoy) که تاریخ توپوگرافی استانبول مدیون خدمات وی بوده و با ارائه دادن اسنادی که یکی بیش از دیگری ارزشمند بودند تشکر و قدردانی می‌کنم.

محمد نرמי هاسکان

Mehmet Nermi Haskan

www.ketab.ir